

УДК 378.034+378.12

РОЛЬ ПЕДАГОГА У ФОРМУВАННІ ТОЛЕРАНТНОСТІ В УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Євгенія Івона Ляска

*Жешівський університет
вул. Кс. Яловего, 24, 35959 Жешів, Польща*

З'ясовано категоріальну сутність поняття “толерантність”, сучасні підходи до розв’язання проблеми толерантності; розкрито роль учителя, вихователя, викладача вищого навчального закладу у формуванні почуття толерантності в учнівській та студентській молоді.

Ключові слова: взаємодія, виховання, гармонія, глобалізація, толерантність, моральна толерантність, нетолерантність.

Сьогодні вважається, що глобалізація – це неминучий та необоротний процес, “доля світу”. Відстань втрачає значення, а її показником стає швидкість. Кордони та культурні бар’єри з перспективи часу стають вторинними наслідками цієї швидкості (Baumann Z., 2000). Глобалізація, що відбувається, впливає на наше щоденне життя, на усі його аспекти, зокрема, спосіб мислення, шкалу цінностей та культуру. Вона робить виклик вихованню у різних сферах його діяльності та на різних рівнях. Важливе значення надається вихованню у душі толерантності щодо іншої людини.

Динаміка та тенденція змін, що відбуваються у сфері суспільного, економічного та культурного життя, особливо швидко протягом останніх років, змушують сучасну освіту змінити дотеперішній спосіб функціонування. Ці зміни стосуються кожного фрагмента праці школи: мети, яку вона реалізує, змісту, що є основою процесу виховання та навчання, способів взаємодії вчителів з учнями, батьками, студентами, владою в освіті, органами самоврядування тощо.

Складна система суспільних потреб ставить перед школою, вищим навчальним закладом щоразу нові вимоги, пов’язані з профілем освіти, рівнем освіти молоді, виховання, засвоєння певних цінностей тощо. Водночас простежуємо щораз більшу мережу пов’язань учнів і студентів з іншими, позашкільними соціалізуючими установами, групами, що ставлять перед ними певні вимоги, які стосуються поведінки, позиції, пов’язані з певними суспільними нормами, іноді іншими, ніж ті, з якими вони щодень стикаються у школі та вищому навчальному закладі. Можна визначити, що суттєвою рисою участі, не тільки для учня, студента чи викладача, але для кожної людини в течії суспільного, політичного, культурного життя, є реагування на

постійні зміни, які відбуваються у цьому житті. Це неминучий наслідок існування кожної людини та натуральний компонент її долі.

Сьогодні ми виявляємо різне ставлення людей до змін, що відбуваються. Ці відмінності пов'язані з різними причинами. Вони можуть бути зумовлені системою цінностей, переконань та позицій або суб'єктивним передчуванням наслідків певних змін; передусім вони виникають з впливу, який ці зміни мають на дотеперішні напрямки та форми поведінки людини. Буває й так, що зміна зумовлює необхідність радикальних модифікацій традиційних способів мислення, оцінки, думки, позиції, дій або дотеперішніх уявлень щодо дійсності, у якій ми функціонуємо. Спостереження їх винятково в категоріях зовнішніх загроз може призвести в результаті до поглиблення стану незадоволення, фрустрації, або агресії, нетолерантності та ворожнечі, які будуть проявлятися по-різному.

З огляду на це можна прийняти, що виховання у душі толерантності з'єднується з признанням обов'язкового характеру змін у праці викладача на кожному рівні освіти. Вчитель у такій ситуації має можливість ефективно реагувати на вияви нетолерантності, часто сам їх створює, оскільки бачить у них засіб для підвищення якісного рівня педагогічної праці, а особливо виховання в душі толерантності.

“Толерантність” стала сучасним поняттям, дуже придатним у контексті глобалізації суспільного життя. Важливість цієї проблематики лежить у вартості толерантності як потенціального шляху, що служить удосконаленню суспільного та культурного спілкування, а також функціонування людей. В освіті дітей, молоді та студентів – у розумінні допомоги у розвитку, підтримки особи, котра розвивається, визначення шкали цінностей, зміни та вдосконалення спілкування, взаємодії між людьми та між одиницями – особливо важливим стає створення їм можливості спостереження та вирішування не тільки дидактичних, але й моральних проблем, що закорінені в мережі ситуацій, створених учневі, студентові чи викладачеві (зокрема викладачеві вищого навчального закладу).

Постулати про виховання для толерантності та в душі толерантності розглядає Рапорт Римського Клубу та порозуміння Європейських Співтовариств. Проблема толерантності, якщо її розуміти широко, має значення у перспективі приєднання нашої держави до Євросоюзу. Проблема з толерантністю виявляється особливо гостро в ситуаціях аксіологічного, релігійного, культурного, політичного плюралізму тощо. У разі наявності багатьох та різноманітних оцінок – нерідко тих самих явищ – ми простежуємо їх у сфері толерантності або нетолерантності. Немає іншої альтернативи у цьому питанні, як толерантність, що виявляється для визначених поглядів, принципів і норм дії, поведінки у конкретних справах

(наприклад, світоглядних, мистецьких, політичних або пов'язаних з модою, звичаями) (Gamer G., 1994).

У педагогічній діяльності вчителів щораз частіше шукають нових рішень, які би дали змогу дитині, дорослому функціонувати в оточуючому світі без ворожнечі, нехоті, образ, а виявилися би у схваленні, діалозі, спілкуванні, взаємодії спільних цінностей, які суспільно ціняться та визнаються. Цій меті служать концепції виховання у дусі толерантності до інших людей. Численні дискусії на тему толерантності, які ведуться, мають своє обґрунтування, оскільки людина, котра живе у визначених суспільних групах, повинна зважати на те, що зустрічає різних людей, з різними поглядами, позиціями. Як організувати своє життя, аби не спричинити конфліктів? Як виховувати дітей, молодь, студентів, щоб вони могли спілкуватися, взаємодіяти з іншими людьми, групами?

Сьогодні широко поширене розуміння терміна виховання як такого, що позначає сукупність освітньо-виховних процесів, які охоплюють навчання та виховання, а також освіту в широкому розумінні (Okoń W., 1998).

Виховання – як інтегральна складова частина суспільства – стає перед новими викликами, які ставить глобалізація життя, що виходить поза місцеві, регіональні чи державні кордони. Понадмісцевий (понадпольський) контекст визначають такі проблеми: загальноцивілізаційні (світові), інтеграційні (вхід в економічні та політичні структури Європи), екологічні (загроза для натурального середовища), культурні (взаємопроникнення культурних візріців). Сучасний учитель, зокрема викладач вищого навчального закладу, стає перед неабияким викликом. Він повинен формувати особистість учнів, студентів, суспільно важливі цінності, позиції та зацікавлення, що вирізняються відкритістю на зміни, які власне відбуваються, самостійністю мислення та дії. Творча позиція, відповідальність, активна участь, толерантність, розуміння себе, іншої людини та світу – це сьогодні необхідність. Ці риси визначають суспільну активність людини.

Інтелектуальна толерантність полягає у визнанні іншим права на висловлювання власних поглядів. Моральна толерантність – це визнання права на визначену поведінку та стиль життя, навіть такі, що суперечать нашим, або такі, які ми оцінюємо низько. Відповідно, релігійна толерантність розуміється як право на прийняття або неприйняття релігійних вірувань (Piwowarśki W., 1993). Толерувати – це означає переносити особу, дію, ідею або організацію, якої не схвалюєш (King T.).

М. Оссовска звертає увагу на вміння шанувати чужі потреби та чужі думки, яких ми не поділяємо. Вона підкреслює, що толерантність “не є непротиставляння речам, які ми вважаємо поганими, а вміння шанувати чужі потреби та чужі думки, яких ми не поділяємо. Той шанує чужі потреби, хто на них зважає у своїх діях, пристосовуючи до них свої власні, той шанує чужі

думки, хто в принципі має доброзичливу позицію щодо них, а у випадку виразної суперечності не приписує противникові заздалегідь “чорних” мотивів тільки тому, що перебуває в опозиції до його точки зору” (Ossowzka M., 1983). Подібно О. І. Салій визначає толерантність як “пошуки чужих відмінностей, навіть якщо вони нам не подобаються або ми не розуміємо їх сенсу” (Salij J., 1982).

Й. Келлер твердить, що до толерантності можна підходити як до принципу та моральної позиції. Про толерантність як принцип ми можемо вести мову тоді, коли будуть сповнені три умови: індивід перебуває у неприємній для себе ситуації і зважаючи на це страждає; має можливість зміни цієї невідгідної ситуації, наприклад, завдяки своїй суспільній позиції; однак так не робить, тому що визнає право інших людей на інший погляд у суспільних, юридичних та моральних питаннях. На думку Й. Келлера, якщо індивід сповнює ці три умови, то можна стверджувати, що він додержується принципів толерантності в своєму суспільному функціонуванні (Keller J., 1960).

Психологічний аспект толерантності пов’язаний з позицією та поведінкою, яку вона зумовлює. Толерантність передбачає добровільну відсутність протидії та лагідність у поведінці. Вона полягає (за Т. Котарбінським) у “нечиненні опору чужим діям, хоча ми вважаємо їх небажаними. В особливому випадку в допущенні до того, аби виголошувалися погляди, на нашу думку, неслухні, хоча ми могли би до цього не допустити” (Kotarbiński M., 1970).

Термін “толерантність” означає у більшості випадків ліберальне ставлення індивіда до поведінки та поглядів інших осіб, поблажливість до тих людських позицій, які частково або повністю незгідні з позицією певного індивіда.

Практичний аспект толерантності пов’язаний із безупинним діалогом та переговорами, що повинно бути постійним елементом спілкування людей. Шануючи відмінність та індивідуальність кожної особи, уникаємо неприємностей, фрустрації, незадоволення та страждання.

У практиці люди рідко бувають толерантні в тому значенні, про яке зазначає Й. Келлер. У більшості випадків вони приймають позицію толерантності. Це виявляється у невтручанні у чийсь поведінку. Мотиви цього невтручання можуть бути дуже різні. Зокрема, побоювання щодо своєї безпеки або близьких осіб, іноді дія з розрахунку.

Толерантність – це та вартість, яку люди набувають у процесі збагачення свого досвіду. Як позиція вона виявляється тільки у період дозрівання. У цей період простежуються індивідуальні відмінності. Причина їх – у процесі виховання. Адже найбільше значення у стимулюванні позиції толерантності у дітей та молоді мають батьки та вчителі. Можна прийняти,

що якщо діти стикаються з виявом толерантності у щоденному житті, зустрічаються з толерантними особами, то вони значною мірою бувають толерантними щодо інших людей.

Іншим, дуже важливим суспільним чинником процесу виховання є особистість вихователя шкільного класу. Він відіграє важливу роль у процесі формування позиції толерантності учнів, студентів.

Позиція толерантності має своє коріння радше в емоційній та мотиваційній верстві, ніж у верстві свідомості, – зауважує Й. Гурневич (Gurniewicz J., 1992). У процесі виховання, отже, слід впливати на різні сфери особистості, що в результаті сприяє її формуванню.

Проблематика толерантності та нетолерантності, її значення та роль у розвитку особистості людини відображена у працях психологів. Досвід, набутий у дитинстві, має суттєве значення для формування уявлення про світ та взаємини між людьми. Позиція толерантності щодо відмінностей, різноманітностей, пошани до осіб, котрі живуть інакше, ніж ми, інакше поведуться, виглядають, повинна супроводжувати дитину від наймолодшого віку. Дитина наслідує поведінку батьків, а потім виявляє її щодо ровесників та інших осіб. Це, відповідно, батьки показують взірці в інтерперсональних контактах. Завданням учителя є стимулювання толерантності в процесі виховання на різних рівнях, починаючи від дитячого садка до вищого навчального закладу.

У ранньошкільному вихованні важливим чинником є акцентування на тому, як діти функціонують у світі цінностей і норм, на розвитку емоційної сфери, що впливатиме на формування їхніх позицій у ставленні до інших осіб.

Нетолерантність як антиномія толерантності є нетолерантністю індивідуальності, відмінності, прямуванням до уніфірмації. Вона полягає в осудженні, висміюванні, приниженні, а навіть “відкиненні” індивідів, які виходять поза межі “норми”. Це може стосуватися релігійних переконань, віросповідання, поглядів етнічних чи культурних, відмінностей поведінки, вигляду тощо (Kawula S., 1995).

У працях психологів і педагогів зазначається, що нетолерантність відмінності, іншості може мати негативні наслідки для розвитку характеру індивіда. В. Лукашевські пише про негативні наслідки нетолерантності для розвитку особистості індивіда: нетолерантність вбиває індивідуальність, різноманітність поведінки одиниць або груп (також учнів у школі); є причиною загрози, боязні перед маніфестуванням індивідуальності в поведінці, підсилює агресивну поведінку одиниць або груп; веде до утворення суспільної групи “відкинутої” молоді, де збираються ті, чийх відмінностей не толерують, або молодіжної субкультури, веде до суспільної

ізоляції, боязні перед відмінністю, до суспільного та психічного острацизму (Lukaszewski W., 1984).

Виховання у душі толерантності, – зауважує Й. Нікіторович, – веде до схвалення різноманітності (Nikitorowicz J., 1995). Признання іншості, рис, уподобань і поглядів, поведінки людей створює можливість суспільного прогресу та розвитку творчості. Водночас нетолерантність веде до стагнації та уніфікації, до почуття алієнації та посиленої агресії, до гальмування суспільного розвитку.

У вихованні в душі відсутності негативних наставлень важливе місце посідає поняття свободи. Його метою є створення для кожної дитини можливості формування власної тотожності, розвитку, критичного мислення, набуття вмінь оборонити себе та інших від несправедливості (Adamek J., 1995).

Кожний період розвитку суспільства ставить нові завдання, виникають нові проблеми. Надзвичайно важливим етапом у розвитку людини, формуванні її світу цінностей, норм, оцінок, позицій є перший ступінь у шкільному вихованні. Психіка дитини в молодших класах особливо гнучка, вона дуже легко піддається дії сімейного та шкільного середовища. Структура особистості формується від ранніх періодів життя людини, і хоча під час розвитку виникають нові елементи цієї структури, в різних аспектах вона виявляє виняткову неперервність та постійність. Позиції – це особлива, важлива складова у структурі особистості людини. Їх формування триває ціле життя. Нерідко вони створюються під впливом ненавмисних впливів оточення. Одним з намірів батьків та учителів є така дія на дітей та молодь, аби створювалися такі позиції, які б відповідали меті виховання, загальнолюдським цінностям. Багато позицій, набутих у дитинстві, зберігаються роками, залишаючи у психіці значний слід.

Зміни у системі виховання у Польщі імплікують новий підхід до проблем освіти. Змінюється мета виховання, головна увага зосереджується на конкретному індивідові, його потребах, цінностях, індивідуальному розвитку, пізнанню себе, своїх можливостей, прагнень та очікувань.

Вищезазначене переорієнтування у сфері освіти та виховання ставить польську систему освіти перед новими складними завданнями, особливо в ситуації різких цивілізаційних перемін, які загострилися та ускладнилися.

У період формаційних перемін, які відбулися у нашій державі, почалися пошуки нових взірців виховної діяльності. Сьогодні проекти дій у сфері модернізації дуже диференційовані. Можна виділити такі площини пошуків:

- технологія виховання, система цінностей, система цілей;
- види, межі та системи змісту виховання;
- суб'єктність учасників виховання.

Як відомо, цілі мають головне значення в кожній діяльності, а особливо у процесі виховання. Відповідно сформульовані, вони стають мотивом для реалізації, надають сенсу праці, а крім того, кореспондують із цінностями, що близькі окремій людині (Rutkowjak J., 1992).

У період реформи польського виховання влучно сформульовано цілі загального виховання. Вони спрямовують діяльність на:

- відшукання гармонії та внутрішньої рівноваги;
- сприяння різним групам і спільнотам;
- взаємодію з природним середовищем;
- користування різними джерелами інформації (Denek K., 1989).

Виділені цілі визначають у загальному площини виховної діяльності, що створюють учням можливість пізнання себе, визначення власного “я”; пізнання та розуміння світу; формування взаємозв'язків між людьми та оточенням.

У період переорієнтації концепції освіти з пристосовницьких на гуманістичну змінюється ієрархія та обсяг цілей. На перше місце ставиться мета, спрямована на розвиток можливостей учнів, формування визначених позицій, введення їх у світ цінностей та суспільних норм.

Суттєвою рисою виховання в молодших класах є ліквідація формальних обмежень. “...Найважливішою метою освіти та виховання на етапі початкового навчання є допомога у різнобічному та гармонійному розвитку дитини за посередництвом... створювання приязного клімату... розвиток та формування пізнавальних можливостей учнів... розвиток та перетворення спонтанної пізнавальної мотивації... формування емоційної зрілості, виявлення та розвиток творчих здібностей, хобі... розбуджування вражливості на іншу людину тощо” (Parafinjuk-Soińska J., 1993).

Цілі виховання концентруються на кількох основних сферах. Незважаючи на розподіл, є потреба їх інтеграції також у сфері суттєвої відбудови. Із сугестії визначення мети виховання на кожному рівні освіти сьогодні важливою видається потреба виховання дитини у дусі толерантності до іншої людини, формування у неї позиції толерантності, що тісно зв'язано з метою виховання, “...розбуджування вражливості на іншу людину” (Ibidem).

С. Налясковські сформулював погляд, що толерантність і плюралізм – це основний принцип, який дає можливість реалізації ідеї гуманізму та суб'єктності у вихованні. Можна її розглядати у двох аспектах. Толерантність у вихованні виявляється у погляді, що люди, яких об'єднує культурна спадщина, вирізняється між собою, а індивідуальність кожного учня – це вартість, яку треба охороняти. Толерантність – це витвір та умова гуманітарного виховання, а також гарант збереження суб'єктності учня в процесі виховання. Одним з найважливішим елементів педагогічної діяльності є толерантність незалежності у позиціях, мотивом дії якої є

прийняття оптимального рішення – індивідуального або групового. Корисною умовою для створення толерантної ситуації є безпосередня діяльність учителя-вихователя (Naljasowski S., 1993).

Одним із раціональних підходів є визначення мети виховання. М. Дудзікова сугерує, що сучасне виховання та освіта дітей, молоді та студентів повинні спиратися на ідеї гуманізму, творчості, усупільнення й самореалізації. Це цінності, які служать формуванню інтегральної особистості людини. Інтегральність особи означає, що людина – це одне ціле, а не частина чогось, до того ж це неподільне ціле (Dudzikowa M., 1987).

Виховні установи – дитячі садки, школи, вищі навчальні заклади – це суспільні “мікросистеми”, у яких стикаються різного типу “іншості” та “відмінності”. Аби цей шкільний організм міг функціонувати, діти повинні пристосовуватися, незважаючи на різні темпераменти, здібності, зацікавлення, часто різні способи поведінки та реагування, яких вони навчилися та яких від них вимагають вдома. Разом з прогресуючою суспільною диференціацією щораз більш диференційованою стає суспільна “мікросистема”, що зумовлює необхідність і потребу толерування різних осіб, систем цінностей, способів вираження цих цінностей, відмінності у вигляді, поведінці. “Толерувати – це згодитися, аби інші погляди та ідеї, в тому числі ті, яких ми не схвалюємо, могли виражатися та демонструватися таким самим чином, на таких самих правах, як погляди, які ми вважаємо слушними та відповідними. Тільки толерантність, яку ми розуміємо та виражаємо таким чином, стає корисною – або... механізмом, який можна використати, або який полегшує справне функціонування суспільного колективу” (Adamski F.).

Суттю впровадження дітей та молоді в життя у суспільстві є приготування їх до свідомої участі в малих та великих групах, починаючи від родини та групи ровесників і до макрогрупи, якою є світове суспільство.

Позиція вчителя, в тому числі викладача вищого навчального закладу, має велике значення у процесі формування толерантної поведінки. Пізнавальний та виховний зміст, на нашу думку, є суттєвим чинником у стимулюванні позиції толерантності щодо інших людей. Відверта і доброзичлива позиція щодо світу полегшує також вирішення складних проблем, які виникають у процесі спілкування з людьми. Викладачі вищих навчальних закладів – відверті та толерантні, незалежно від того, який предмет вони викладають, – можуть ефективно причинитися до формування позиції толерантності у вищих навчальних закладах.

Опанування студентами цінностей, позиції толерантності можливе за таких умов:

- акцентування на розвитку особистості студента у поєднанні з чинниками, що впливають на її формування в дидактично-виховному процесі;
- застосування різноманітних методів активізації розвитку цінностей, позицій толерантності;
- врахування специфіки студентського середовища в процесі опанування цінностей, позицій;
- забезпечення участі студентів у позауніверситетській діяльності на користь інших, наприклад волонтераті.

Студент – це суб'єкт дидактично-виховного процесу у вищому навчальному закладі. Вступаючи у вищий навчальний заклад, молодь, до певної міри під впливом родини, школи, життєвих умов, має вже сформований характер. Це виявляється у визначеній системі цінностей, позицій, переконань, визнанні визначених норм, оціненні вибору цінностей, зацікавленні, ставлення до світу, до самого себе. Процес формування особистості студентів, їхнього суспільного, інтелектуального, емоційного дозрівання залежить від багатьох суспільних та культурних чинників. Визнання студентами певних цінностей, зокрема, емпатії, толерантності до інших, їхніх поглядів, ідей, вбрання тощо, залежить від спрямованої праці самого студента, інакше кажучи – самоформування та власної активної діяльності.

Активізуючі методи створюють можливість різнобічного розвитку особистості, формують людей, “відкритих на світ”, розвивають здібності студентів, творчу уяву, проблемне мислення, зацікавлення предметом навчання, потреби, амбітність, життєві плани, розширюють сферу вразливості, збагачують переживання, дають натхнення для творчості. Навчання та виховання студентів є складовою діяльністю викладача вищого навчального закладу в розвитку самостійності, пізнання, дії, насичених цінностями толерантності, емпатії щодо іншої людини.

Опанування студентами системи вартості толерантності не обмежується тільки процесом навчання у вищому навчальному закладі. Важливо розвинути у студентів потребу участі в культурному та суспільному житті, а також у середовищі. Можливостей визнання вартості толерантності, розвитку емпатії багато. Необхідне розумне спрямування студентів на вміння схвалення іншого або толерування в контактах з іншою людиною.

Виховання повинно служити примиренню того, що спільне, з тим, що індивідуальне, ґрунтуючись на таких цінностях, як гуманізм, демократія, толерантність.

Важливе значення має процес демонстрування гуманітарних цінностей, пізнання, схвалення. Це відбувається протягом багатьох років. Покоління

дорослих шляхом виховання та навчання спрямовує свідомість молоді на цінності й перспективи розвитку.

Отже, поняття гуманітарного виховання, виховання у душі толерантності до інших можна розглядати як доцільну, свідому діяльність, що готує дітей, молодь, студентів до пізнання цінностей, чинення відповідних виборів, які допоможуть визначити напрямок та з'ясувати сенс життя у світі складному, повному конфліктів – між різними народами, світоглядними установками, потребами, цінностями, зацікавленнями та можливостями, в набутті гуманітарної життєвої орієнтації, створенні гуманітарного виховання, виховання у душі толерантності до інших.

EDUCATOR'S ROLE IN DEVELOPING SECONDARY AND HIGHER SCHOOL STUDENTS' TOLERANCE

Euheniya Ivona Liaska

Zheshuv University

K. Yaloveh Str., 24, 35959 Zheshuv, Poland

The article defines the term “tolerance” and provides the update approaches to tolerance development problems resolving. It shows the important role of an educator, schoolteacher or higher institution instructor in developing students' tolerance.

Key words: interaction, education, harmony, globalization, tolerance, moral tolerance, intolerance.

Стаття надійшла до редколегії 26.05.2004

Прийнята до друку 10.11.2004